

VICENT TORREGROSA BARBERÀ

Un mestre amb ideals

Juan Bautista Puig Crespo

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
VALÈNCIA, 2022

Edició composta amb lletra Andralis ND OSF i Andralis ND SC,
impresa en l'interior sobre paper Prinset Ivori de 90 g/m² i en
la coberta Image Silk de 350 g/m²

© 2022, Vicent Torregrosa Barberà

© 2022, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 — 46003 València
Tel.: +34 963 883 169
magnanim@dival.es
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-7822-904-8

DL: V-2782-2022

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

Disseny de la coberta: Juan Nava

Maquetació de la coberta: Pablo Pastor

Fotografia de coberta: *El Magisterio Gerundenses* (1910)

Maquetació: Gràfiques Vimar

Impressió: IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

*...si fuéramos celosos de nuestra cultura y de nuestro deber,
¿Qué habría de importarnos la regeneración desde arriba
si nosotros nos bastáramos para imponerla desde abajo?*

JB Puig: "Mis memorias V".
El Defensor del Magisterio (22/07/1904)

Índex

- 1. Introducció 11**
- 2. Context sociopolític i educatiu 13**
 - 2.1. La Xàtiva de Juan Bautista Puig 13
 - 2.2. Activitat sociopolítica. Republicanisme, clericalisme i moviment obrer 27
 - 2.3. Societats de protecció i d'instrucció d'obrers. Difusió de l'ideari socialista 40
 - 2.4. La conjunció entre republicans i socialistes (1909-1913) 54
 - 2.5. Racionalisme escolar. José Casasola a Xàtiva 74
 - 2.6. Referents politicoeducatius del moment 85
- 3. Juan Bautista Puig Crespo 93**
 - 3.1. Orígens 93
 - 3.2. Envers l'ensenyament 99
 - 3.3. Oposicions per a l'ingrés en el magisteri públic. Docència a l'Alcúdia 115
 - 3.4. Pas per l'escola superior de Novelda 117
 - 3.5. Saragossa, parada final 136
 - 3.5.1. La Casa de Misericòrdia. Última destinació docent 136
 - 3.5.2. J. B. Puig Crespo, protagonista en la premsa escrita, mítings i conferències... 144
 - 3.5.3. President de l'Associació de Mestres de la província de Saragossa 154
 - 3.5.4. Per les escoles d'Europa. Becat per a pràctiques de pedagogia moderna a l'estranger 158
 - 3.5.5. Presència als llibres d'actes de la Diputació Provincial de Saragossa 171
 - 3.5.6. La prematura mort de Juan B. Puig Crespo 176
 - 3.5.7. Sol·licitud de pensió de viduïtat de Modesta Villena 181
 - 3.6. Ideari i proposta pedagògica 188
 - 3.6.1. Obres que manifesten l'ideari pedagògic 188
 - 3.6.2. Preocupació per la metodologia i la innovació i obres de caràcter didàctic 208
 - 3.6.3. Obres de caràcter didàctic 210

4. Consideracions finals	229
5. Documentació i referències bibliogràfiques	233
5.1. Documentació	233
5.2. Bibliografia	236

2. Context sociopolític i educatiu

2.1. La Xàtiva de Juan Bautista Puig

Per tal de contextualitzar els primers moments vitals de Juan B. Puig Crespo a Xàtiva i l'evolució de la seua situació personal i professional, farem esment de les afirmacions de José P. Ferrándiz Carbonell a *Anales o Memorias de Játiva (1833-1861)*, paraules referides a la Xàtiva de 1861, l'any anterior al del naixement de Juan B. Puig, 1862. Respecte dels moradors de la ciutat, Ferrándiz Carbonell deia “se distinguen en general por su carácter pacífico y dulce, aplicado extraordinariamente a las faenas del campo del cual no salen hasta los días festivos que por afición van a pasear a sus tierras por no hecharlas en olvido, y a contemplar la cosecha que sus laboriosas manos han depositado en el seno de la tierra”. A més, hi afegia “su carácter se distingue también por su amor a la religión, pecando algunos de fanáticos, aficionados a las fiestas de las Yglesias y procesiones, lo cual contribuye al poco trato que tienen con las gentes porque su ocupación diaria es en el campo donde no tienen lugar de instruirse e ilustrarse”. Sobre l'activitat econòmica, Ferrándiz assenyalava “muchos son colonos y sostienen sus familias de las pocas tierras que llevan en arriendo”. Des del seu punt de vista, la massa de la propietat estava “en pocas manos”, encara que molts eren propietaris, “pero en pequeñas porciones”². Això no obstant, com té escrit J. Pérez Borredà³ en 1861 a l'horta de Xàtiva, a més de conreus hortícoles hi havia predomini de l'arrossar i en la distribució de la propietat

² Ferrándiz Carbonell, José Pascual: *Anales o Memorias de Játiva (1833-1861)*. Edición anotada y estudio preliminar Germán Ramírez Aledón. Transcripción Beatriu Navarro i Buenaventura. Ulleye. Una ullada a la Història, Xàtiva, 2016, pp. 239-240.

³ Pérez Borredà, J.: *Història de Xàtiva*, V, pp. 93-100 i 110-112, inèdit. Esmentat per Germán Ramírez Aledón en Ferrándiz Carbonell, J.: *Anales o Memorias de Játiva (1833-1861)*..., op. cit., nota 245, p. 240.

de la terra cultivada ens trobem que un 10 % dels propietaris amb més de 60 fanecades eren propietaris del 55 % de la terra, encara que hi existia un important grup de propietaris que tenien entre 12 i 60 fanecades. Però els propietaris residents sols posseïen el 52 % de la terra cultivada i, per tant, era evident que

“las antiguas casas de los nobles de la Ciudad que no habitan en ella, se llevan gran parte de las rentas para consumirlas en Valencia, Madrid y otras capitales, las cuales se gastaban en la Ciudad, lo que puede venir en conocimiento de la grandeza de la población si sus rentas no salieran de ella que sin duda sería de las más ricas de España”⁴.

Un estat de coses que ve a explicar el fet que Xàtiva, a principis del segle XX, comptara amb el nivell més baix de població dels últims segles, 12.600 h. (en 1886 en tenia 14.412 h., quan en 1857 la població era 15.747 h.), una situació que demostra una clara pèrdua del pes demogràfic durant el segle XIX, l'estancament de la ciutat i un evident retrocés en els nivells d'influència sobre els principals centres de decisió política⁵. Com refereix el professor V. Ribes, el trencament del procés d'industrialització xativenc a mitjans del XIX amb el col·lapse seder o el fet que el camp de la ciutat quedara al marge del creixement experimentat per algunes comarques valencianes, per a la zona de Xàtiva comportaren un model basat en una doble especialització, tèxtil i alimentària, amb una important diversificació manufacturera. Un model, que, va mantenir un alt nivell d'industrialització relativa, atesa la privilegiada situació geogràfica, però que va quedar esgotat durant les primeres dècades del segle XX⁶. Això no obstant, més endavant tornarem sobre el tema del teixit industrial de la ciutat relacionat amb “el saber d'ofici” en base a les aportacions de Robert Martínez Canet⁷.

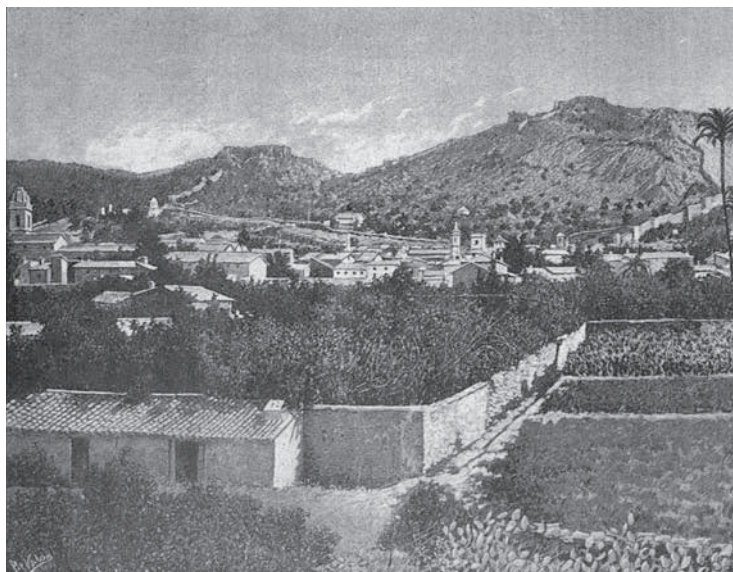
⁴ Ferrándiz Carbonell, José Pascual: *Anales o Memorias de Játiva (1833-1861)*..., op. cit., p., 241.

⁵ Ribes, V.: *La industrialització de la zona de Xàtiva en el context valencià*, Col·lecció Gramalla, n° 4, Ajuntament de Xàtiva, Xàtiva, 1994, pp. 75-76.

⁶ Ibid, pp. 129-130.

⁷ Martínez Canet, Robert: *Elits, subordinació i rebel·lia. La comarca de la Costera*

Tot aquest conjunt de trets referents a la decadència de la Xàtiva del moment, les deficiències del procés d'escolarització de la Xàtiva de la Restauració, la incidència en la formació tant de les classes populars com de les dirigents i la seua relació en l'estancament de la ciutat el trobem reflectit als mitjans locals de comunicació escrita de l'època, il·lustrant-nos sobre dit debat social i l'evolució posterior.

Vista general de Xàtiva. Dibuix de Manuel F. y Valor en *La Ilustración Ibérica* (1888)

Al respecte, és aclaridor i força interessant l'article de Pascual Cucarella⁸ “¿POR QUÉ NO SE PROGRESA?”, publicat en octubre de 1887 al setmanari *El Clamor Setabense*, del qual era director. Una interessant reflexió sobre el perquè de la “decadencia manifiesta y

entre la Restauració borbònica i la Segona República (1900-1930). Alfons el Magnànim. Diputació de València, València, 2006. Especialment les pp. 118-140.

⁸ Sobre Cucarella, P.: *Setabenses Ilustres*, Imp. P. Martí, Carcagente, 1916, pp. 238-239. Ventura, A.: “La premsa local de Xàtiva a començaments del segle XX” en I Congrés d'Història del País Valencià, v. I, València, 1973, pp. 705-718. Id.: “Un periòdic de fa cent anys” al *Llibre de la Fira de 1987*, Ajuntament de Xàtiva, 1987, pp. 83-94. Soriano Ginés, V.: *La premsa de Xàtiva. Les publicacions xativines des de “La Fortuna” (1884)*, A. de Xàtiva, 2002, pp. 21-48.

Capçalera de *El Clamor Setabense* (12/1/1888)

palpable” de Xàtiva “en su estado moral y material”. Raciocini no exempt de certa actualitat en alguns aspectes.

A la seua anàlisi, Cucarella, destacat membre del progressisme de Xàtiva trobava les classes socials “baja y parte de la media” sense “instrucción ni cultura” i “la aristocrática”, que ell reconeixia com a “ilustrada”, allunyada de tot principi actiu. Un estat de coses que, al seu parer, desembocava en un “cierto mal disimulado antagonismo” entre ambdós grups socials. L’autor identificava dita confrontació social com “el mal que nos acosa” com “el problema que hay que resolver”.

En definitiva, segons Pascual Cucarella, Xàtiva estava estancada perquè no disposava ni de “medios de adelanto tan buenos o mejores que otras poblaciones enriquecidas con nuestros despojos y adornadas con lo que un día se despreció creyéndolo inútil”. Unes afirmacions en les quals s’evidencien les carències formatives de la població i la falta d’implicació de les classes dirigents en el procés d’industrialització de la ciutat. Allò que en paraules d’avui seria la inexistència d’un projecte de ciutat amb perspectiva de futur per part del govern municipal.

En opinió del periodista, a l’àmbit formatiu, es feia imprescindible crear quatre escoles nocturnes d’adults perquè impartiren a les classes populars “la instruccion necesaria á todo pueblo culto”, un Institut d’Ensenyament Secundari (una reivindicació recurrent, la ciutat de Xàtiva havia disposat d’un Institut de Segon Ensenyament a l’ex convent de S. Agustí, entre 1868 i 1876)⁹, amb la finalitat

⁹ Vegeu Ramírez Aledón, G.: “Un siglo de enseñanza media en Xàtiva (1833-

de donar resposta al sector de la població dedicat “expresos al estudio de una carrera” i un “Ateneo donde las clases ilustradas cultivaran el saber humano, estimulando al estudio á la juventud académica”.

En el terreny del treball considerava que es feia necessària “una porción de centros fabriles é industriales donde la clase proletaria pudiese ganar con algun desahogo el sustento diario, atendiendo á las más perentorias necesidades de la vida” (fins 1933 no s’iniciaren gestions per a la creació en Xàtiva d’una Escola de Formació Professional, però no fou fins 1944 quan es féu realitat, a la ciutat¹⁰.) “Todo esto es lo que necesitamos y no tenemos”, afirmava el periodista.

En coherència amb els seus plantejaments ideològics de caràcter progressista, vinculats políticament al republicanisme i a l’anticlericalisme, Pascual Cucarella relacionava la millora de “la condición moral y material” de la ciutat, allò que ell entenia per progrés, relacionat amb dos conceptes fonamentals: “instrucción” i “trabajo”. Al seu parer, la consecució d’ambdós aspectes comportaria sens dubte: “población ilustrada” i “movimiento y vida”. En resum, la seua proposta es concretava en la creació de centres educatius que facilitaren més i millor formació dels seus conciutadans i suport institucional al desenvolupament industrial perquè donara treball al proletariat, creara riquesa i fera avançar la ciutat.

Des d’aquests posicionaments, el director del setmanari d’orientació republicana instava les autoritats locals (“nosotros no debemos ser los iniciadores”, deia) per tal que marcaren la línia política a seguir i encetar així, el camí del progrés. Fer ús de la “poderosa palanca social” on el treball quedava convertit en el braç

1933)” en Ramírez Aledón, G. (coord.): *Llibre del Cinquantenari. Institut de Batxillerat “Josep de Ribera”. Xàtiva. Cursos 1933-1934 1983-1984*, pp. 37-63. Caixa d’Estalvis d’Ontinyent, 1984.

10 Vegeu Guerri Núñez, José P.: “El Instituto “José de Ribera” y la Escuela de Formación Profesional de Xàtiva” en Ramírez Aledón, G. (coord.): *Llibre del Cinquantenari...* op. cit., pp. 113-117, i Torregrosa Barberà, V.: *República, Guerra civil i Educació. Xàtiva 1936-1939*, Paper Plegat, Xàtiva, 2015.

Anunci publicitari d'una fàbrica de midó de Xàtiva. Materials xilogràfics de Blai Bellver

Anunci publicitari d'un molí d'arròs de Xàtiva. Materials xilogràfics de Blai Bellver

de força i “la instrucció, como punto de apoyo”. Un plantejament que Pascual Cuquerella, es mostrava disposat a seguir per tal de col·laborar en la consecució d'allò que, al seu parer, Xàtiva necessitava¹¹.

Anàlitzem, però, la situació formativa de Xàtiva als inicis del període de la Restauració. A la ciutat hi havia sis escoles d'ensenyament primari mantingudes amb fons públics municipals -una superior i dues elementals de xics i una superior i dues elementals de xiques-, a més d'una de pàrvuls. Un nombre que estava molt per davall de l'assenyalat a l'article 101 de la Llei Moyano (1857)¹², si considerem la població amb la que comptava

¹¹ “¿POR QUÉ NO SE PROGRESA? *El Clamor Setabense* (2-X-1887). En setembre del 1893 ja funcionava a Xàtiva un *Ateneo Científico y Literario*, que sol·licità de l'Ajuntament la cessió dels locals i mobiliari “de la suprimida Audiencia” en l'exconvent de S. Agustí. Segons la Junta Directiva, la proposta de creació de l'*Ateneo* “como una de las exigencias (sic) sociales ha brotado casi espontaneamente la idea de su constitución”. Entre els membres de dita Junta Directiva trobem Ramón de Castro, José Serra, José Mª Simó, Ramiro Armero, Enrique Soldevila, Emilio Climent, L. Artigues de Soler, Peregrín Moret, Antonio Martínez, E. Tomás o Manuel Cabello. Vegeu A.M.X.: Lligall 63. Sol·licitud adreçada a l'Alcalde per la Junta Directiva del *Ateneo Científico y Literario* el 8 de setembre del 1893.

¹² “En los pueblos que lleguen á 2000 almas habrá dos Escuelas completas de niños y otras dos de niñas. En los que tengan 4000 almas habrá tres; y así

Xàtiva. Totes elles utilitzaven locals poc adients. Era el moment de l'acord entre les autoritats municipals i els escolapis que, permeté la creació, a l'ex convent de Sant Agustí, d'un col·legi subvencionat de segon ensenyament, *Colegio Santo Tomás de Villanueva* (1876-1881), que venia a substituir al suprimit Institut de Segon Ensenyament¹³ del Sexenni revolucionari i, després, del *Colegio San Agustín* (1881) de 1r i 2n ensenyament¹⁴.

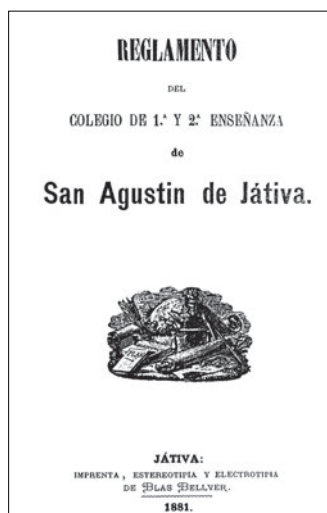
Així doncs, segons la relació preparada per la pròpia *Junta Provincial de Instrucción Pública* de València, durant el curs escolar 1885-86, en Xàtiva eren necessàries 11 escoles públiques més (5 elementals de xics, 5 elementals de xiques i una d'adults) per a complir, com s'ha dit, amb allò disposat a la Llei Moyano del 1857.¹⁵ A més, en aquest període, era prou freqüent que l'Ajuntament de

sucesivamente, aumentándose una Escuela de cada sexo por cada 2000 habitantes, y contándose en este número las Escuelas privadas; pero la tercera parte, á lo menos, será siempre de Escuelas públicas". Art. 101 de la Ley de Instrucción Pública de 9 de septiembre de 1857. *Colección Legislativa de España*, tomo LXXIII, pp. 256 a 305. En el context de la Llei Moyano hem d'esmentar la mestra Matilde Ridocci, contemporània de Puig Crespo, nascuda a Xàtiva el 12 de febrer de 1843 on realitzà l'ensenyament primari, amb posterioritat, cursà el estudis de magisteri a València. Per oposició, aconseguí la plaça de mestra a Teulada. En 1869 prengué possessió de Segona Mestra de l'Escola Normal de València. Amb posterioritat, 1878, tornà a opositar per retonar a Xàtiva, per obligacions familiars. Ja en 1899, aconseguí la plaça de numerària de l'escola de Magisteri de València, d'on fou nomenada directora en 1900. També ho fou de l'escola Normal de Castelló. Molt interessada per l'aplicació dels avanços de la didàctica moderna, va participar amb un interessant discurs en el *Fomento de las Artes* de Madrid i en l'*Asamblea de Mestres* celebrada amb motiu del desenvolupament del *Congrés Pedagògic*, al qual va assistir amb el suport municipal de Xàtiva. Conseqüència dels problemes de salut que va patir als darrers anys de docència, Matilde Ridocci va morir a Xàtiva el 24 de juliol de 1922, uns anys més tard que Juan B. Puig Crespo. Veieu Blesa Duet, Isaïes: *Història de ...*, op. cit., pp. 85-87.

13 Vegeu Ramírez Aledón, G.: "Un siglo de Enseñanza Media en Xàtiva" al *Llibre del Cinquantenari* de l'Institut de Batxillerat "Josep de Ribera", Xàtiva, (1933-1983), Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, 1984, pp. 37-64.

14 Vegeu AMX (=Arxiu Municipal de Xàtiva): Lligall 1121-4/1. Fons Sarthou: 304. "Reglamento del Colegio de 1ª y 2ª Enseñanza de San Agustín de Játiva", Blas Bellver, Játiva, 1881.

15 Ibid, p. 79. AUV (= Arxiu de la Universitat de València): *Memoria estadística del curso 1885-86*.

Portada del Reglament col·legi S. Agustín (1881). AMX

Portada de *Fisiología e Higiene* obra de Matilde Ridocci

Xàtiva apareguera en els llistats dels ajuntaments sancionats per la *Comisión Provincial* per deutes reiterats als mestres¹⁶. L'any 1875, per exemple, els deutes municipals acumulats en els sous dels mestres de primer ensenyament era de 21 mensualitats i quantitats semblants als professors de l'Institut de Segon Ensenyament. Un estat de coses que es reflectia en els percentatges de població analfabeta que, segons el *Censo* de 1887, era, per al cas de Xàtiva, del 81'26 %¹⁷.

Altrament, del contingut de les actes de la Junta Local de Primer Ensenyament, dels informes dels tècnics municipals i dels documents resultants dels exàmens de final de curs i de les visites de la inspecció educativa, es dedueix que les escoles públiques de la Xàtiva de finals del XIX i de les primeries del XX utilitzaven

¹⁶ Ibid, especialment les pp. 126-142.

¹⁷ Ibid, p. 190. Vegeu *Censo de la población de España según el empadronamiento hecho el 31 de diciembre de 1887*. Imp. Direc. General del Instituto Geográfico y Estadístico, Madrid, 1888.